

Етническіе і соціальніе процесы. – Кишинев, 1979. – С. 17; ¹¹Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863-1914. Поляки в соціоетнічних конфліктах. – К., 1998. – С. 296; ¹²Кам'янець-Подільський міський державний архів (далі – КПМДА). – Ф. 226. – Оп. 79. – Спр. 2690. – Арк. 19-20; ¹³Переписи єврейського населення в Юго-Западном крае // Архив Юго-Западной России. – 1980. – Ч.У. – Т. 2. – С. 451; ¹⁴Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / Под ред. священника Евфимия Сецинского. Приходы и церкви Подольской епархии. – Каменец-Подольский, 1901. – Вып. 9. – С. 847; ¹⁵Ходорковский Ю. Проскуров // 100 єврейских местечек Украины. Исторический путеводитель. Подолия; Иерусалим; СПб, 1997. – Вып. 1. – С. 176; ¹⁶КПМДА. – Ф. 277. – Оп. 1. – Спр. 519. –Т. 1. – Арк. 74 зв. – 75; ¹⁷Там само. – Ф. 226. – Оп. 79. – Спр. 2840. – Арк. 1 зв. – 9 зв.; ¹⁸Кабузан В.М. Населення Поділля в 1795-1858 рр. (соціально-класовий склад) // Тез. доп. VI Подільск. істор.-краєзнавч. конф. – Кам'янець-Подільський, 1985. – С. 50-51; ¹⁹КПМДА. – Ф. 266. – Оп. 79. – Спр. 2840. –Т. 1. – Арк. 1 зв. – 9 зв.; ²⁰Там само. – Ф. 227. – Оп. 1. – Спр. 519. –Т. 1. – Арк. 74 зв. – 75; ²¹Военно-статистическое обозрение Российской исперии. Издаваемое по высочайшему повелению при 1-ом отделении Департамента Генерального Штаба. – СПб., 1849. – Т. X. – Ч. 2. Подольская – Табл. 5; ²²Рабинович М.Г. Очерки этнографии русского феодального города. Горожане, их общественный и домашний быт. – М., 1979. – С. 73; ²³Кабузан В.М. Народы России в ХУШ веке. Численность и этнический состав. – М., 1990. – С. 208; ²⁴КПМДА. – Ф. 266. – Оп. 79. – Спр. 2755. –Т. 1. – Арк. 107-110; ²⁵Клименко П.В. Промисловість і торгівля в Подільській губернії на початку ХХ віку // Ювіл. зб. На пошану академіка Дмитра Івановича Багалія... – К., 1027. – С. 1055; ²⁶КПМДА. – Ф. 228. – Оп. 1. – Спр. 7. –Т. 1. – Арк. 110 зв.; ²⁷Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / Под ред. священника Евфимия Сецинского. Приходы и церкви Подольской епархии. – Каменец-Подольский, 1901. – Вып. 9. – С. 847, 856-857, 877, 888, 896-897, 900; ²⁹Кабузан В.М. Народы России в ХУШ веке. Численность и этнический состав. – М., 1990. – С. 217; ³⁰Военно-статистическое обозрение Российской исперии. Издаваемое по высочайшему повелению при 1-ом отделении Департамента Генерального Штаба. – СПб., 1849. – Т. X. – Ч. 2. Подольская – Табл. 3; ³¹Там само. – Табл. 3; ³²Кабузан В.М. Народы России в ХУШ веке. Численность и этнический состав. – М., 1990. – С. 211; ³³КПМДА. – Ф. 227. – Оп. 1. – Спр. 519. –Т. 1. – Арк. 17; ³⁴Там само. – Арк. 74 зв. – 75; ³⁵Боголюбова І.М., Тимофеева Л.О., Чернишов О.В. Місто Проскурів у ХУШ – на початку ХХ ст. : дати і події // Плоскирів. Проскурів. Хмельницький : Факторграфічний зб. – Хмельницький, 1993. – С. 5; ³⁶Указ. роб. – С. 1051; ³⁷КПМДА. – Ф. 227. – Оп. 1. – Спр. 519. –Т. 1. – Арк. 17; ³⁸Блажевич Ю.І. Проскурів ремісничий, торговельний, промисловий (ХІХ – поч. ХХ ст.) // Плоскирів. Проскурів. Хмельницький. – С. 22-23; ³⁹Назаренко Є. Були цеци в містечку Миколаєві // Прибузька зоря. – 1996. – 19 вересня. – С. 4; ⁴⁰Военно-статистическое обозрение.... – Табл. 12.

Машенко С. (Україна)

УКРАЇНЦІ В КРИМУ: ЕТНОДЕМОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ (VIII-XX СТОЛІТТЯ)

Завдяки своєму географічному розташуванню Крим з давніх давен відігравав визначну роль в економічному та політичному житті народів і країн Азово-чорноморського басейну. Півострів увібрав в себе культуру цивілізацій Греції, Риму, Київської Русі та Візантії, Хозарської держави й Балканських країн. У Криму проживають представники різних етносів. В інтересах кожної етнічної групи добитися визнання того факту, що вона є домінуючою (особливо цього прагнуть росіяни). Загальновизнаним є той факт, що за своїми кількісними показниками на півострові переважають українці, росіяни і татари. Але певні московські кола всіма своїми силами намагаються довести протягом кількох останніх років, що українці з'явилися в Криму, нібито, лише після 1954 р. На півострові склалася дивна ситуація, коли українське населення Криму позбавлено в Українській державі права на освіту рідною мовою, на розвиток українських громадсько-політичних організацій і товариств.

Актуальність зазначеної теми змусила мене заглибитися в дослідження проблеми історії українського населення Криму.

Грушевський відносить першу появу предків українців до кін. IV ст. н.е., використовуючи численні архівні та історичні джерела: "При кін. IV віку по Христі маємо на се виразні звістки, що тоді сі племена східних слов'ян, від котрих пішли наші українці, стали поширюватися на полудні – і, йдучи з півночі, почали наближатися до Чорного моря, трохи пізніше вони вже напевно займали приблизно ті краї, в яких живуть тепер і тільки на схід в Донеччині, на Кавказі, в Криму розселилися в пізніших віках, а децо мабуть втратили на заході"¹.

Як свідчать письмові і археологічні джерела, слов'яни проживали на Кримському півострові з VIII ст.

З утворенням держави Київської Русі вплив слов'яно-руських племен на Крим дедалі збільшується. Про це свідчить така подія, як завоювання Володимиром Корсуня (Херсонеса, район Севастополя). Загальновідомим є той факт, що східна частина Криму входила до складу давньоруського Тмутараканського князівства (Керч та інші міста Таврики). Не дарма арабські географи X-XII ст. називали Чорне море Руським².

Генуезький період. Джерела XIII-XV ст. (арабські джерела, латиномовні та італійськомовні джерела) дають нам інформацію про руське населення в багатьох містах Кримського півострова. Ярослав Дашкевич в своїй статті "Українці в Криму (XV – поч. XX ст.)" наводить такі приклади:

"У італійсько-татарському розмовнику 1330 р., так званому Codex cumanicus, що виник, найімовірніше, в середовищі генуезької Кафи (сучасної Феодосії), помітно впливи української мови: слово "козак" (саме так воно записано вперше в західноєвропейському джерелі взагалі) подається не в тюркському, а в українському звуковому оформленні...ібн абд-ез Захвер, пишучи про 60-ті рр. XIII ст., говорить про місто Крим (Солхат, сучасний Старий Крим), заселена кипчаками, русами і аланами. У статуті Кафи 1316 р. згадується руська церква за мурами міста, при цьому підкреслюється, що вона була з стародавніх часів...подібних згадок у письмених джерелах XIII, XIV, XV ст. є біля двадцяти"³.

З наданих прикладів можна зробити висновки : в генуезький період українці мешкали в кожному великому місті Криму, мали свої церкви, можливо, вони вже мали свої квартали. Генуезькі джерела бідні на інформацію цих часів, що не дозволяє нам судити про кількість українців на Кримському півострові XIII-XV ст.

Татарський період. Незважаючи на свою бідність, джерела генуезького періоду досить добре збереглися, чого не можна сказати про джерела татарського періоду, котрі зловмисно знищувалися російськими військами, починаючи з сер. XVIII ст., коли було спалено бахчисарайський ханський архів⁴. Татарські напади на міста завдавали великих втрат українським міським колоніям.

З другої пол. XV ст. Кримське ханство стало васалом турецького султана. Починаючи з цього періоду татари розпочинають свій "промисел" – напади на українські землі, основною метою яких було захоплення ясиру. "Бачачи, яка величезна кількість невільників-християн щороку йде в Крим, один мініяйло-еврей, що сидів біля брами Тавриди, здивовано питав у них, невже в їхніх країнах усе ще залишаються люди"⁵.

Кафа (Феодосія) була головним ринком невільників. Тут бранців, які були прикуті один до одного за шию, продавали партіями з прилюдного торгу. Є відомості про українські квартали у Кафі. "У Кафі, наприклад, невеликі дільниці (магалья) з своєю церквою (бо таким був під час турецького панування принцип поділу міст на національні квартали) збереглися у XV – першій пол. VII ст. 1545 р. тут було – в українській дільниці – 27 дворів, у 1638р. – 12"⁶.

За підрахунками Ярослава Дашкевича, які він оцінює як неповні, протягом XV-першої пол. XVII ст., татари і турки знищили та вивели з України близько 2-2,5 млн. чол. Приблизно половина цих українців лишилася в Криму. Безсумнівно, така кількість невільників-українців не могла не спричинити антропологічних змін, а також змін у культурно-антропологічному відношенні. Татари, асимілюючись з українцями, поступово втрачали ознаки монгольської раси. Такі спостереження робив А.Кримський в кінці XIX – на поч. XX ст.

Підведемо підсумки під татарським періодом. Ми можемо з певністю заявляти, що в етнодемографічному відношенні в другій пол. XVII ст. українці стали основою населення Криму. Згідно з переписом населення Кримського ханства 1666-1667 рр., дані якого записав турецький

мандрівник Євлія Челебі, на 187 тис. кримських татар і 20 тис. вільних представників інших національностей (євреї, греки) припадало 920 тис. невільників, які майже всі були українцями⁷. Іншими словами, близько 4/5 населення Кримського ханства були українці. Мабуть, у турецькій частині Криму становище було схожим. (Крим поділявся на дві майже рівнозначні частини: Кримське ханство з столицею в Бахчисараї та турецьку провінцію з центром у Кафі.

Російський період. Російський період хоча почати 1783 р. Коли Росія, порушивши умови Кучук-Кайнарджийського договору, заявила про включення Криму до складу імперії. А 1791 р. Туреччина визнала приєднання Криму до Росії. Розруха, голод та жорстка військова диктатура, встановлена імперською владою в Криму, спричинила татарську еміграцію до Туреччини. Крим пережив дві велетенські хвилі татарської еміграції до Добруджі та до Туреччини. У січні 1787 р. за наказом Потьомкіна з Криму вигнали всю татарську адміністрацію. Населення Криму, яке за даними Чумака на час приєднання становило 400 тис. чол., різко скоротилося, півострів опустів⁸. Росія, намагаючись заспокоїти Європу, переконати, що Крим приєднано до її володінь лише з метою цивілізувати місцеве населення, запросила урядових осіб європейських держав на власні очі переконатися в цьому. Потьомкін розпочав “розбудову” півдня України і Криму. Про те, як проходила ця “розбудова” пише граф Лонжерон, що пізніше був правителем південних областей: “Надо сказать они (т. е. деревни) были созданы тиранией и страхом и разорением нескольких провинций. Из населенных провинций Малороссии и тех мест, по которым следовала государыня, все население было пригнано в эти пустыни”⁹.

Але заселення півдня і Криму українцями не входило у плани царського уряду, і українських селян повернули знову до Малоросії. Уряд Катерини II зробив все, щоб заселити Крим росіянами, але цей план провалився. Росіяни не бажали їхати та освоювати нові землі. І тоді царський уряд дав згоду на переселення до Криму малоросів, одночасно відбувалося переселення на півострів росіян, болгар, греків, німців, чехів тощо. Однак українці, розселившись повсюдно на терені півдня України, склали більшість в усіх частинах і на всіх етапах освоєння та розвитку краю. Як свідчать статистичні дані, росіяни опинилися здебільшого в містах (до 1917 р. вони становили 60 % жителів)¹⁰. Українці ж переважно поселялися в селах. Треба зазначити, що за переписом 1897р., у Таврійській губернії вони становили більшість (42,2 %), порівняно з іншими етнічними групами (росіяни – 27,9 %), татари – 13,0 %, німці – 5,4 %, євреї – 3,8 %, болгары – 2,8 %¹¹.

Формування в урбанізованому міському середовищі єдиної субкультури привело до асиміляційних процесів, які набули русифікаційного спрямування. Це, звичайно ж, відбивалося на соціальній структурі і національній свідомості як українців, так і переважної більшості національних меншин.

Радянський період. Переpletіння тяжкого економічного становища та національних інтересів зумовила надзвичайну складність етнополітичної ситуації в Криму. Ці обставини і особливості економічного розвитку стали причиною створення 18 жовтня 1921 р. Кримської АРСР в складі Російської Федерації.

Кількість українців в Криму на 1926 р. встановити досить важко, хоча і маємо переписи населення цього року. Фальсифікації відносно населення Криму продовжувалися в у радянський час. За офіційними даними 1926 р. в Криму на 714 тис. населення мешкала 301 тис. росіян (42,0 %) і 77 тис. українців (приблизно 11 %), 79 тис. татар (25 %)¹². Треба думати, що на 1926 р. кількість українців і росіян була приблизно однаковою. Мабуть, співвідношення національностей не дуже змінилося під час першої світової війни.

Національні переслідування з боку російської влади та шовіністичних кіл російського суспільства в Криму стали причиною денационалізації основної маси українського населення Криму. Дані говорять самі за себе.

Проводячи аналіз перепису населення 1959, 1979, 1989 (На 1926 р. прийнято розрахунки Кабузана). В. Наулко отримав такі дані по Криму:¹³

- 1926 р. – 33,8 тис. чол. – 4,7 %
- 1959 р. – 141,7 тис. чол. – 11,8 %
- 1979 р. – 288,4 тис. чол. – 13,5 %
- 1989 р. – 332,2 тис. чол. – 13,7 %

Після другої світової війни відбувається депортація татар, також греків, болгар та ін. народів, півострів опустів. В Криму було дуже важке економічне становище, а економічно-господарські зв'язки з Україною тісно перепліталися. Тому безглуздо було лишати на Росії такий тягар як Крим. 19 лютого 1954 р. було затверджено Президією Верховної Ради СРСР Указ "О передачи Крымской области из состава РСФСР в состав УССР от 19 февраля 1954 года".

Політики, беручи відповідальність за долю Криму на себе, повинні пам'ятати, що Крим міцно поєднаний з Україною електромережею, автошляхами, залізницею і системою водопостачання.

Проводячи підсумки своєї роботи, хочу зауважити:

По-перше, мешканцями Криму завжди були українці та їх безпосередні предки.

По-друге, непродумане ставлення до зрусифікованих прошарків населення сучасного Криму може закрити шлях цих людей до повернення в коло української культури. І, нарешті, останній висновок: історія українців в Криму є дуже актуальною проблемою. Дослідження на цю тему допоможуть людям зламати фальшиві стереотипи, створені російською владою. Це пекуча проблема наступного століття, і, очевидно, що позитивно розв'язати її можливо лише на основі всебічного врахування інтересів усіх народів Криму, й за умови шанування прав людини.

¹Михайло Грушевський. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – С.39;
²Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа. – К., 1991 – С.36; ³Дашкевич Ярослав. Україна вчора і нині. Нариси, вступи, есе АН України. – К., 1993. – С.102; ⁴Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. – Львів, 1990. – Т. 1. – С.247; ⁵Дашкевич Я. Україна вчора і нині. Нариси, вступи, есе АН України. – К., 1993. – С.103; ⁶Челеби Эвлия. Книга путешествия. – М., 1961. – Вып.1; ⁸Чумак В. А. Україна і Крим: спільність історичної долі. Феномен на межі Європи та сходу. – К., 1993. – С.32; ⁹Ковалевский М.Н. Путешествия Екатерины второй в Крым. – М., 1916. – С.33; ¹⁰Крым многонациональный // Вопросы и ответы. – Вып 1. – С.30; ¹¹Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1872 г. – Т.41; ¹²Дашкевич Я. Україна вчора і нині. Нариси, вступи, есе АН України. – К., 1993. – С.114; ¹³Наулко В. Національна культура в сучасній Україні. – С.168.

Медвідь Ф. (Україна)

КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОДЕРНОЇ НАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Завершення ХХ ст. проходить під знаком національного відродження, або національного ренесансу, та посилення загального інтересу до національної проблематики. Розвал останньої найжорстокішої імперії світу і посилення дезінтеграційних процесів у ряді постсоціалістичних країн на Сході і в центрі Європи, модернізація традиційних західних суспільств і пожвавлення внаслідок цього національних почуттів, зростання національних рухів та посилення націоналізму в країнах, що розвиваються, – все це спричинило необхідність перегляду старих положень і вироблення альтернативних пояснень сучасних подій.

Модерна нація, як традиційно вважається, виникає у Європі в період Великої французької революції. Епоха націотворення (або "вік націоналізму") за термінологією американського дослідника Г.Кона, закінчується першою світовою війною.

На думку відомого українського націоналога О.Бочковського, модерна нація є викристалізованим суб'єктом суспільних процесів, усвідомленою і організованою спільнотою, продуктом розвитку народу, що охоплює етнічне і ще не сформовану масу як етногенний розчин чи сирівець нації. «Модерні нації розвинулися впродовж останніх майже двох століть із народів, що утворились протягом кільканадцяти попередніх століть. Модерна нація – кінцевий вияв новітнього культурно-історичного процесу. Народ – це давній витвір не лише історичного, а й природного процесу, вихідними моментами якого були розпорошені племена, поріднені кров'ю, тобто спільним походженням. Територія як спільна батьківщина об'єднувала народи.